

Wprowadzenie napoje alkoholowe są najbardziej rozpowszechnioną substancją psychoaktywną wśród młodzieży szkolnej, to jednak w ostatnich dziesięcioleciach obserwujemy pozytywne trendy. Spada rozpowszechnienie picia, zmniejsza się dostępność alkoholu, rzadziej deklarowane są zakupy napojów alkoholowych, zwłaszcza piwa, zwiększa się świadomość ryzyka związanego z piciem. Mniej optymistycznie kształtują się trendy picia nadmiernego, zwłaszcza w starszej kohorcie.

ALKOHOL A MŁODZIEŻ. CZEGO DOWIADUJEMY SIĘ Z NAJNOWSZEJ EDYCJI BADAŃ ESPAD 2024¹

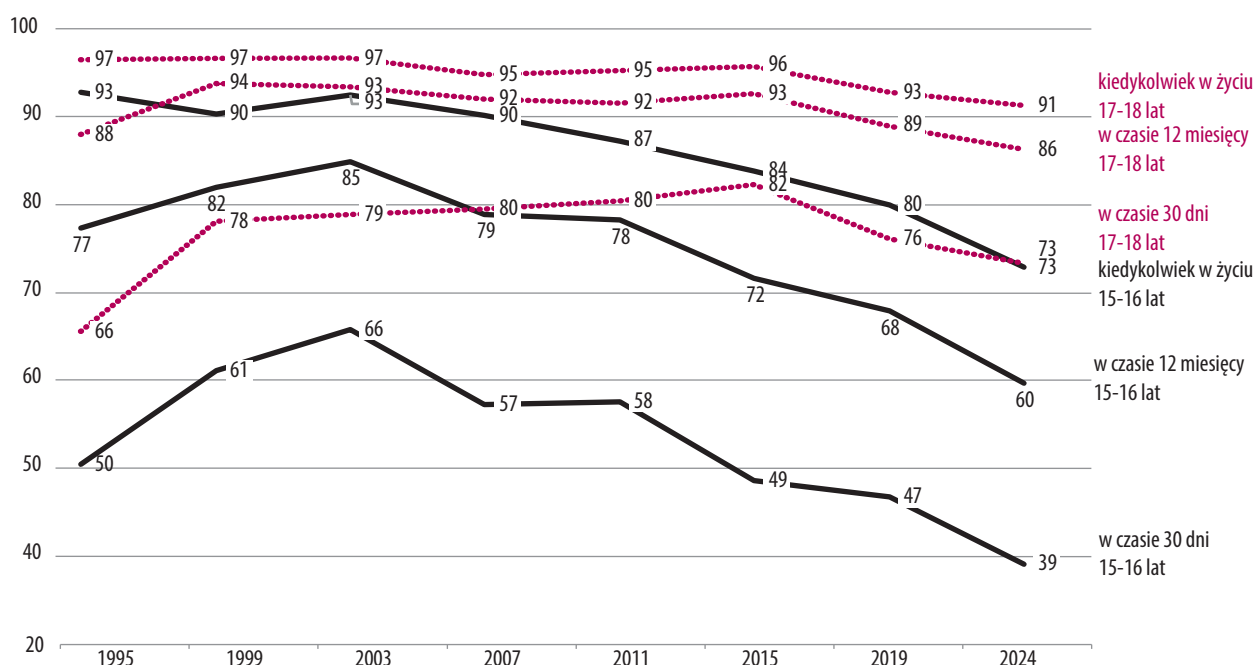
Janusz Sierosławski
Pracownia Badań i Inicjatyw Społecznych

Wprowadzenie

W 2024 roku w ramach europejskiego projektu „European School Survey Project on Alcohol and Drugs” (ESPAD) zrealizowano audytoryjne badanie ankietowe na losowej próbie reprezentatywnej uczniów pierwszych i trzecich klas szkół średnich (wiek: 15-16 lat oraz 17-18 lat) naszego kraju. W wymiarze europejskim badania ESPAD podjęto w 1995 roku z inicjatywy Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking

in Drugs (Pompidou Group), działającej przy Radzie Europy. Obecnie na poziomie europejskim badania koordynowane są przez National Research Council of Italy (CNR) z Padwy przy współpracy z European Union Drugs Agency (EUDA), dawnego European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA). Celem badań, powtarzanych co 4 lata począwszy od 1995 roku, jest monitorowanie natężenia problemu używania przez młodzież substancji psychoaktywnych, a także ocena czynników wpływających na rozpowszechnienie,

Ryc. 1. Picie napojów alkoholowych kiedykolwiek w życiu, w czasie ostatnich 12 miesięcy oraz ostatnich 30 dni. Porównanie uczniów młodszych i starszych.

ulokowanych zarówno po stronie popytu na substancje, jak i ich podaży.

W 2024 roku badanie zostało zrealizowane przez Instytutu Psychiatrii i Neurologii na zlecenie Krajowego Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (KCPU). Zadanie to było współfinansowane ze środków Funduszu Rozwiązywania Problemów Hazardowych.

Losowo dobrana próba ogólnopolska liczyła 3185 uczniów klas pierwszych oraz 3301 uczniów klas trzecich szkół średnich.

Przedmiotem tego artykułu są wybrane wyniki obejmujące problematykę alkoholu, a zatem rozpowszechnienie i wzory picia napojów alkoholowych, a także pomiar czynników wpływających na rozmiary zjawiska, zarówno po stronie popytu, jak i podaży. Prezentowane wyniki w większości przyjmują postać szeregów czasowych pozwalających na analizę trendów.

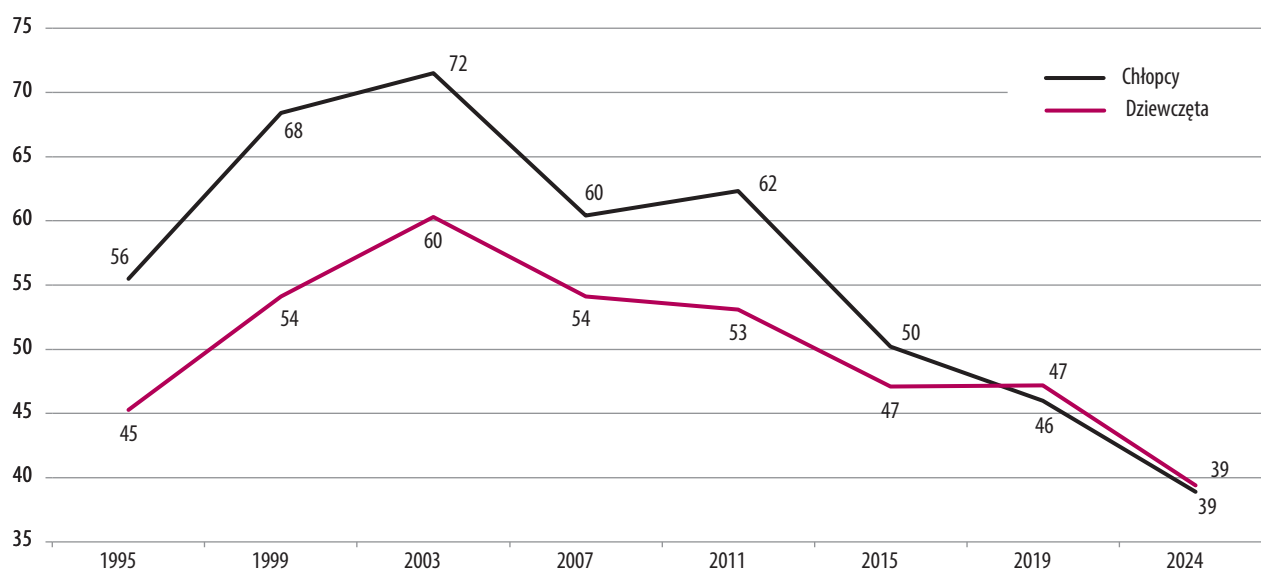
Rozpowszechnienie picia napojów alkoholowych

Napoje alkoholowe są najbardziej rozpowszechnioną substancją psychoaktywną wśród młodzieży szkolnej, podobnie jak ma to miejsce w dorosłej części społeczeństwa. Próby picia ma za sobą 73% pierwszoklasistów (ryc. 1). W czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem 60% z nich piło jakiegokolwiek napoje alkoholowe. Odsetek pijących w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem wyniósł 39%. Warto zauważyć, że odsetek konsumentów alkoholu, definiowanych jako osoby, które piły jakiegokolwiek

napój alkoholowy w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, w przypadku uczniów młodszych, jeszcze w 2003 roku nie odbiegał znacząco od odsetków konsumentów stwierdzanych w badaniach na populacji osób dorosłych. W kolejnych latach obserwowaliśmy trend spadkowy. Obecnie są one znacznie niższe nie tylko niż w szczytowym 2003 roku, ale także niż w 1995 roku, kiedy przeprowadzono pierwsze badanie. Podobny trend odnotować trzeba w przypadku picia w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem. Tendencja spadkowa nie ominęła również wskaźnika definiowanego jako picie chociaż raz kiedykolwiek w życiu.

Na tle wyników z młodszej kohorty nie dziwi wysoki odsetek konsumentów w klasach starszych – większość uczniów z tych klas w momencie badania była już pełnoletnia lub zbliżała się do wieku dorosłości (ryc. 1). Próby picia ma za sobą 91% uczniów klas trzecich. W czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem jakiegokolwiek napoje alkoholowe piło 86% uczniów starszych. Warto zauważyć, że odsetki konsumentów alkoholu, definiowanych jako osoby, które piły jakiegokolwiek napój alkoholowy w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, w przypadku uczniów ze starszej kohorty przewyższają odsetki konsumentów notowanych w badaniach osób dorosłych. W przypadku starszej młodzieży obserwujemy trochę inne trendy niż w młodszej kohorcie. W latach 1999–2015 można mówić o stabilizacji wskaźników, a w przypadku picia w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem nawet o słabym trendzie wzrostowym. Tendencja spadkowa pojawia się dopiero od 2019 roku.

Ryc. 2. Odsetki uczniów w wieku 15-16 lat, którzy pili napoje alkoholowe w czasie ostatnich 30 dni wg płci.

Chociaż w czasie ostatnich 21 lat (2003–2024) w grupie pierwszoklasistów daje się zauważyć pozytywną tendencję, to abstynencja do 18. roku życia dla przeważającej większości nastolatków wciąż stanowi aktualne wyzwanie. Nadal względnie wysoki odsetek konsumentów alkoholu wśród pierwszoklasistów – głównie piętnasto- i szesnastoletków powinien budzić niepokój, spoglądając na rzecz, czy to z perspektywy zdrowia publicznego, czy norm prawnych.

W 2024 roku rozpowszechnienie picia alkoholu nie wykazuje zróżnicowania ze względu na płeć w przypadku większości wskaźników (ryc. 2). Inaczej jest, gdy w grę wchodzi picie w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem w młodszej kohorcie, gdzie obserwujemy wyższe rozpowszechnienie u dziewcząt. W starszej kohorcie także zauważyć trzeba przewagę dziewcząt, ale w przypadku picia w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem.

W młodszej kohorcie w latach 1995–2003 zarówno wśród chłopców, jak i wśród dziewcząt obserwujemy wzrost rozpowszechnienia picia w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem, przy czym wśród dziewcząt był on silniejszy. W efekcie znaczna różnica między chłopcami i dziewczętami uległa zmniejszeniu. Od 2007 roku notujemy trend spadkowy, zarówno wśród chłopców, jak i wśród dziewcząt, przy czym wśród chłopców o większym nasileniu. W konsekwencji już w 2015 roku różnica między chłopcami i dziewczętami niemal zanikła. W 2019

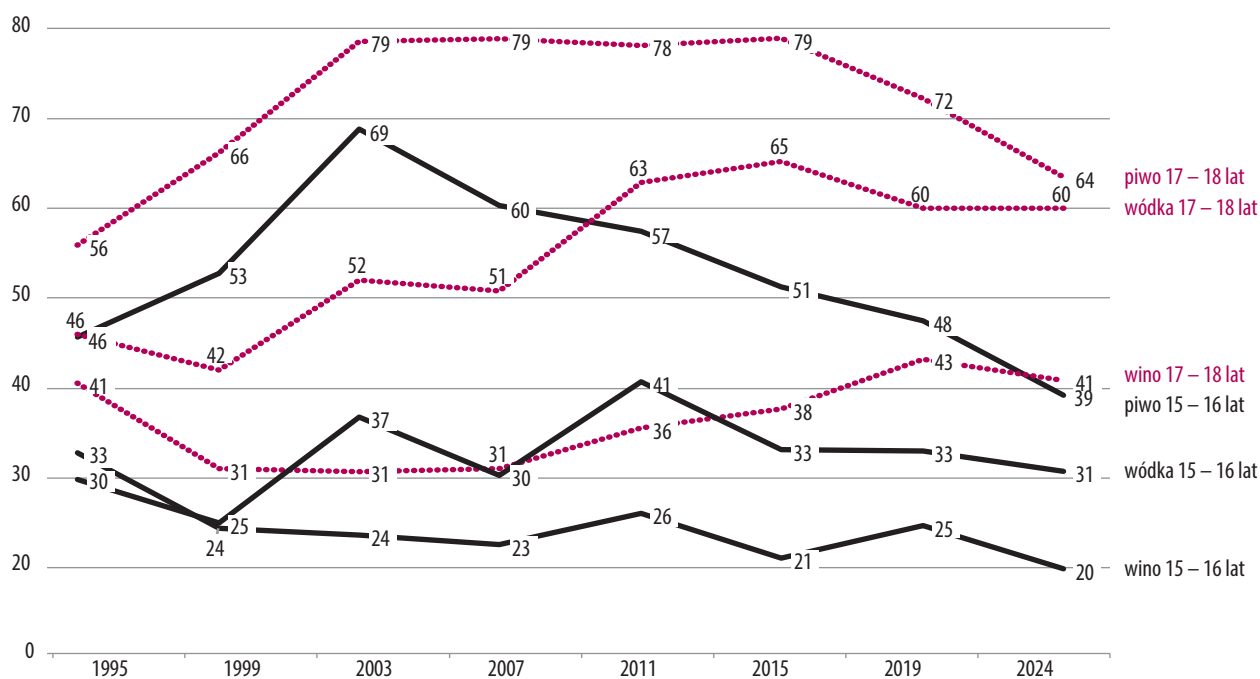
roku obserwujemy dalszy spadek zarówno w grupie dziewcząt, jak i chłopców, prowadzący do zrównania się rozpowszechnienia. W 2024 roku wskaźnik dla dziewcząt i dla chłopców pozostaje niemal identyczny. Wyniki te zdają się wskazywać na kontynuację procesu wyrównywania różnic we wzorach picia między dziewczętami i chłopcami, który wiązać można z procesem emancypacji dziewcząt. Picie alkoholu w naszej kulturze to raczej domena mężczyźn. Wśród dorosłych mieszkańców naszego kraju spotykamy wielokrotnie więcej niepijących kobiet niż mężczyźn abstynentów. Wśród nastolatków proporcje te są niemal wyrównane.

Popularność piwa, wina i wódki

Konsumpcję poszczególnych typów napojów alkoholowych prześledzimy na przykładzie doświadczeń alkoholowych zebranych w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem (ryc. 3).

Zarówno wśród piętnasto- i szesnastoletków, jak i wśród starszej młodzieży najwyższymi odsetkami konsumentów cieszy się piwo, na drugim miejscu jest wódka, a dopiero na trzecim wino. Każdy z trzech typów napojów jest bardziej popularny w klasach trzecich niż pierwszych. Wódkę pił co najmniej raz w ciągu ostatnich 30 dni prawie co trzeci badany pierwszoklasista (31%) i znacznie więcej niż co drugi starszy uczeń (60%). Picie piwa w tym czasie

Ryc. 3. Picie poszczególnych napojów alkoholowych w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem – odsetki badanych. Porównanie uczniów młodszych i starszych.

było powszechniejsze: 39% w grupie pierwszoklasistów i 64% wśród uczniów starszych. Wino piła jedna piąta młodziej młodzieży objętej badaniem (20%) i ponad dwie piąte uczniów ze starszej grupy (41%).

W latach 1995–2003, zarówno wśród pierwszoklasistów, jak i trzecioklasistów, obserwowaliśmy stały trend wzrostowy popularności piwa. W 2007 roku nastąpiło załamanie tej tendencji. W młodziej grupie uczniów odsetek spadł, w starszej zaś pozostał taki sam jak w 2003 roku. W kolejnych latach wśród uczniów z młodziej kohorty utrzymuje się tendencja spadkowa, zaś w odniesieniu do starszej grupy w latach 2011–2015 można mówić o stabilizacji, następnie w 2019 roku obserwujemy spadek kontynuowany w 2024 roku.

Odsetki pijących wino spadły w 1999 roku w stosunku do 1995 roku i aż do 2007 roku nie ulegały większym zmianom. W 2011 roku obserwowaliśmy ich lekki wzrost, zaś w 2015 roku w grupie piętnasto-szesnastolatków notowaliśmy spadek, zaś w grupie starszych uczniów dalszy wzrost. W 2019 roku w obu grupach nastąpił wzrost, zaś w 2024 roku – spadek.

Odsetki pijących wódkę, po lekkim spadku w 1999 roku, w 2003 roku istotnie wzrosły i to do poziomu wyższego niż w 1995 roku. W kolejnych latach obserwowaliśmy nadal fluktuację trendu. W obu kategoriach grup nastąpił w 2011 roku wyraźny wzrost popularności tego napoju, kontynuowany wśród uczniów starszych 2015 roku, podczas gdy w młodziej grupie nastąpił

znaczny spadek. W 2019 roku w młodziej kohorcie nie nastąpiły żadne zmiany, natomiast w starszej – odsetek konsumentów uległ zmniejszeniu. Odwrotnie stało się w 2024 roku – w młodziej kohorcie notujemy spadek, zaś w starszej – stabilizację.

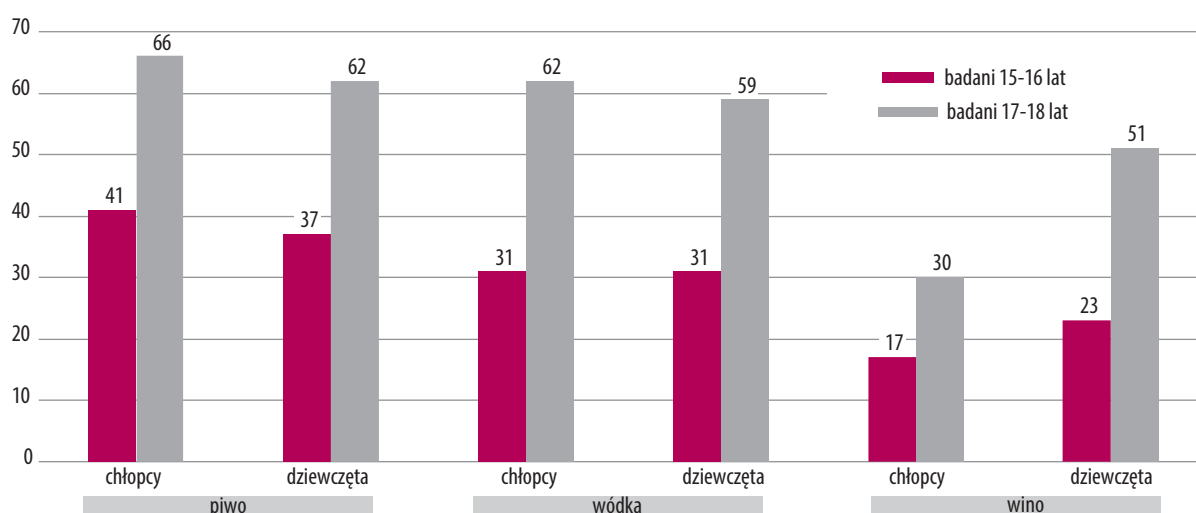
Wszystkie zmiany, jakie odnotowano na przestrzeni ostatnich 29 lat nie zachwiały hierarchią popularności poszczególnych trunków. Jednak doprowadziły do zmniejszenia się różnic w popularności poszczególnych typów napojów alkoholowych. W starszej kohorcie nastąpiło niemal zrównanie się odsetków konsumentów piwa i wódki – różnica wynosi tylko cztery punkty procentowe.

Płeć wprowadza pewne różnice w obrazie popularności poszczególnych trunków, chociaż nie zmienia ich ranking. Na ryc. 4 zebrano dane o odsetkach chłopców i dziewcząt pijących każdy z napojów alkoholowych w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem.

W klasach pierwszych, zarówno wśród chłopców, jak i wśród dziewcząt, na pierwszym miejscu jest piwo, potem wódka i na końcu wino. Podobnie jest w klasach starszych.

W obu grupach odsetki pijących piwo w czasie ostatnich 30 dni są wyższe wśród chłopców niż wśród dziewcząt. W przypadku wina dziewczęta wyraźnie częściej niż chłopcy zaliczają się do pijących w czasie ostatnich 30 dni. Dotyczy to obu badanych kohort, chociaż w starszej kohorcie różnice między dziewczętami i chłopcami są większe.

Ryc. 4. Picie poszczególnych napojów alkoholowych w czasie ostatnich 30 dni wg płci (%). Porównanie uczniów młodziej i starszej.

Jeszcze inaczej jest w przypadku wódki. W grupie pierwszoklasistów odsetek konsumentów tego napoju wśród chłopców i wśród dziewcząt jest niemal identyczny, natomiast w starszej kohorcie zaznacza się przewaga u chłopców. Warto też dodać, że tendencje w dynamice popularności piwa, wina i wódki są podobne u chłopców i u dziewcząt. Jedynie w przypadku uczniów ze starszej kohorty wzrost odsetków pijących wino w czasie ostatnich 30 dni był wyraźnie wyższy u dziewcząt niż u chłopców.

Upijanie się i incydentalne picie nadmierne

Dane na temat stanu silnego upojenia alkoholem zbierane są od 2011 roku. Od tego czasu w pytaniu o upijanie się doprecyzowana została definicja stanu upicia poprzez dodanie wskaźników behawioralnych, takich jak zataczanie się, bełkotanie lub niepamiętanie tego, co się działo w trakcie picia. We wcześniejszych edycjach ESPAD brakowała tego doprecyzowania, co skutkuje brakiem porównywalności wcześniejszych wyników z obecnymi. Na ryc. 5 zestawiono odsetki uczniów, którzy wprowadzali się w stan nietrzeźwości. Takiego stanu doświadczyła, chociaż raz w życiu, prawie jedna trzecia piętnasto-szesnastolatków (32%) i prawie dwie trzecie uczniów ze

starszej grupy (59%). W czasie ostatnich 30 dni w stan silnego upicia wprowadziło się 13% uczniów klas pierwszych i 24% uczniów klas trzecich.

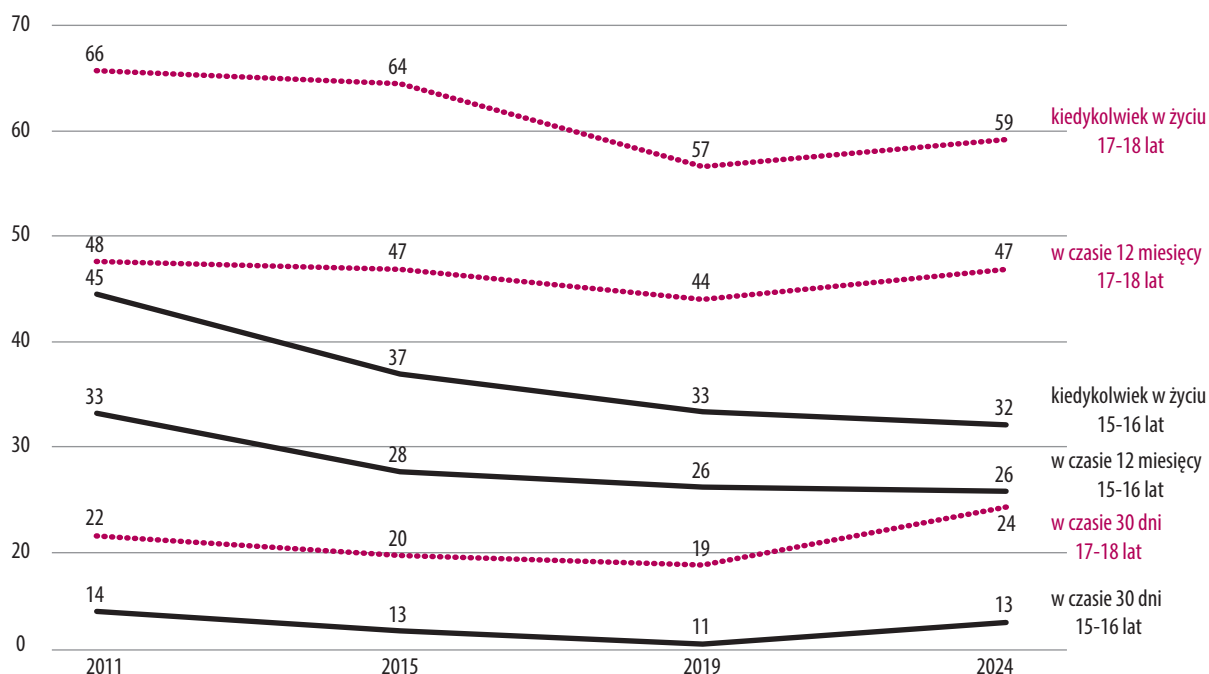
Porównanie wyników z 2024 roku z wcześniejszymi wynikami wskazuje na zamierający trend spadkowy odsetków piętnasto-szesnastolatków, którzy upili się chociaż raz w życiu oraz tych, którzy upili się chociaż raz w czasie ostatnich 12 miesięcy. Gdy w grę wchodzi upijanie się w czasie ostatnich 30 dni, to odnotować trzeba stabilizację.

W starszej kohorcie w latach 2011–2024 obserwujemy słaby trend spadkowy odsetków uczniów, którzy upili się chociaż raz w życiu. Rozpowszechnienie upijania się w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, mimo pewnych fluktuacji, uznać należy za stabilne. Natomiast w przypadku wskaźnika ostatnich 30 dni przed badaniem, po stabilizacji w latach 2011–2019, obserwujemy obecnie wzrost rozpowszechnienia.

Style picia alkoholu – postrzeganie ryzyka

Prześledzenie zmian, jakie dokonały się w ocenie ryzyka związanego z różnymi stylami picia alkoholu, umożliwiają dane zestawione na ryc. 6. Pokazują one odsetki

Ryc. 5. Odsetki uczniów, którzy upili się na tyle, żeby zataczać się lub bełkotać: kiedykolwiek w życiu, w czasie ostatnich 12 miesięcy oraz w czasie ostatnich 30 dni. Porównanie uczniów młodszych i starszych.

uczniów, którzy wybrali odpowiedź „duże ryzyko” na pytanie o to, jak bardzo ich zdaniem ludzie szkodzą sobie zdrowotnie lub w inny sposób, jeśli wypijają 1-2 drinki prawie codziennie, wypijają 5 drinków lub więcej w czasie każdego weekendu lub wypijają 4-5 drinków prawie codziennie.

W obu badanych kohortach obserwujemy podobne tendencje. Sprowadzają się one do wzrostu od 2015 roku odsetka badanych traktujących jako bardzo ryzykowne picie napojów alkoholowych niezależnie od stylu picia. Warto zauważyć, iż najsilniej wzrosły frakcje badanych wiążących duże ryzyko z ekscesywnym pićm weekendowym.

Dostępność napojów alkoholowych

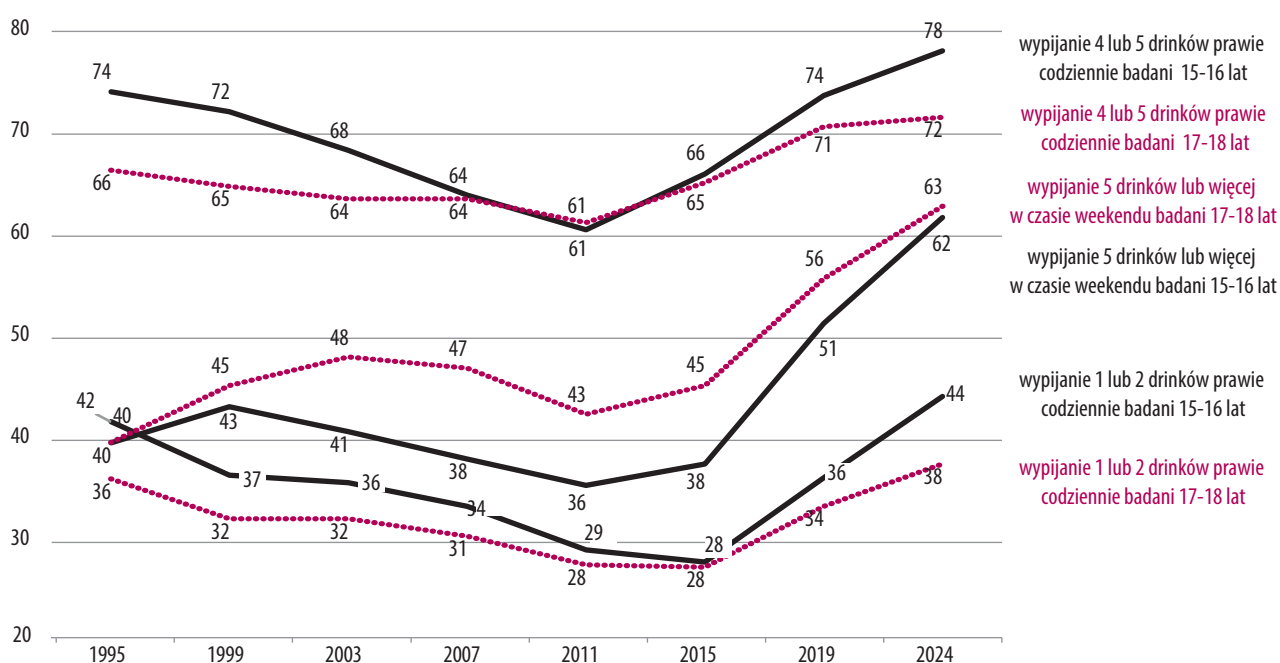
Aby zbadać ocenę dostępności poszczególnych substancji psychoaktywnych proszono respondentów o oszacowanie, na ile trudne byłoby dla nich zdobycie każdej z nich, gdyby tego chcieli. Skala odpowiedzi wyznaczona była przez dwie skrajne możliwości: „niemożliwe” oraz „bardzo łatwe”. Pozostawiono też możliwość odpowiedzi „nie wiem”. Ocenie badanych poddano dostępność różnych substancji psychoaktywnych, w tym piwa, wina i wódki.

Należy zwrócić uwagę, że w ocenach respondentów poziom dostępności napojów alkoholowych jest wysoki (ryc. 7). Uczniowie klas pierwszych, a więc młodzież w wieku 15-16 lat, uznali za bardzo łatwe do zdobycia: piwo – 44%, wino – 35% i wódkę – 36%. Młodzież deklaruje podobny poziom dostępu do tytoniu. Można zauważyć, że większość badanych nie ma dużych trudności z dostępem do napojów alkoholowych i tytoniu, mimo że według polskiego prawa sprzedaż i podawanie używek nieletnim są zabronione.

Dostępność poszczególnych napojów alkoholowych w ocenach uczniów z młodszej kohorty w latach 2007–2011 wykazuje silny trend spadkowy. W kolejnych latach, aż do 2024 roku, trend ten zdaje się zamierać. Warto zauważyć zmniejszające się różnice w odsetkach uczniów deklarujących łatwy dostęp do poszczególnych trunków. W przypadku wina i wódki w zasadzie można mówić o zaniku różnicy.

Na ryc. 8 zestawiono odsetki uczniów klas pierwszych, którzy dokonywali zakupów poszczególnych napojów alkoholowych w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem. Zestawienie to sugeruje, że w grupie pierwszoklasistów mamy do czynienia z konsekwentnym trendem spadkowym wskaźników badanych kupujących piwo. Odsetek ten w 2024 roku jest niemal trzykrotnie niższy niż był

Ryc. 6. Odsetki uczniów, którzy oceniają jako bardzo ryzykowne poszczególne wzory picia alkoholu. Porównanie uczniów młodszych i starszych.

w 2003 roku Odsetki dokonujących zakupów wina zmniejszyły się do 2011 roku, natomiast od 2015 roku do 2019 roku obserwujemy słaby trend wzrostowy. W 2024 roku nastąpił spadek. Odsetek kupujących wódkę spadł w 2007 roku i od tego czasu pozostaje względnie stabilny, zdradzając skłonność do lekkiej tendencji spadkowej.

Rodzice a picie przez młodzież

Paradygmat profilaktyczny obowiązujący w Polsce zakłada pełną abstynencję do osiągnięcia pełnoletności. Paradygmat ten znajduje odzwierciedlenie w przepisach prawa, które zabraniają podawania napojów alkoholowych niepełnoletnim.

W referowanym tu badaniu zapytano uczniów, czy rodzice pozwalają im pić napoje alkoholowe tylko we własnym towarzystwie, także bez swojej obecności, czy też w ogóle zabraniają picia. Wyniki odnoszące się do piętnasto-szesnastolatków zestawiono na ryc. 9.

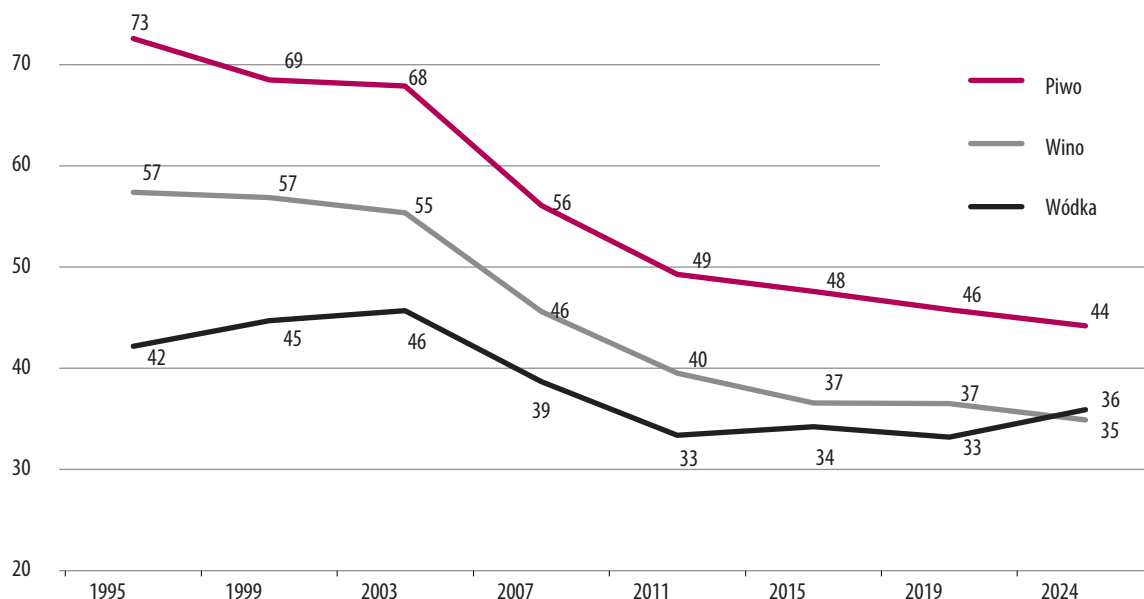
Większość badanych pierwszoklasistów deklaruje brak zgody rodziców na picie przez nich alkoholu. 56% badanych twierdzi, że na takie zachowanie nie pozwala im ojciec, a 59%, że picia zabrania matka. Tylko ok. 6% badanych ma pełne przyzwolenie ze strony rodziców. Dalsze 20-21% deklaruje, że zgoda ogranicza się do picia w obecności rodziców.

Wnioski i rekomendacje

Wyniki badania z 2024 roku na tle wyników poprzednich edycji ESPAD skłaniają do sformułowania kilku wniosków i rekomendacji. Z góry trzeba je jednak opatrzyć zastrzeżeniami wynikającymi ze znacznych modyfikacji kwestionariusza stosowanego w poszczególnych edycjach badania, co mogło mieć wpływ na porównywalność wyników.

Od 2007 roku obserwujemy trend spadkowy wskaźników picia napojów alkoholowych. Cieszyć może zwłaszcza zmniejszanie się w młodszej kohorcie rozmiarów picia szczególnie ryzykownego, jakim jest incydentalne picie nadmierne, czy wręcz upijanie się. Tej tendencji towarzyszy zmniejszanie się dostępności napojów alkoholowych, o którym świadczy porównanie ocen dokonywanych przez badanych. Ograniczanie dostępności napojów alkoholowych to strategia o najlepiej udokumentowanej skuteczności, dlatego potrzebne jest zintensyfikowanie działań w tym zakresie. W tym kontekście ważne są nie tylko działania skierowane specyficznie na ograniczanie niepełnoletnim dostępu do alkoholu (np. szkolenia sprzedawców, pełne egzekwowanie przepisów), ale także wszelkie inicjatywy ogólnie ograniczające dostępność napojów alkoholowych (np. zakaz sprzedaży nocnej, ograniczanie liczby punktów sprzedaży, polityka cenowa).

Ryc. 7. Postrzegana dostępność napojów alkoholowych (odsetki uczniów wieku 15-16 lat, którzy wybrali odpowiedź „bardzo łatwe do zdobycia”).

Różnice związane z płcią w zakresie używania substancji psychoaktywnych ulegają zatarciu w przypadku napojów alkoholowych. Picie traci swoją rolę atrybutu męskości. Wydaje się zatem, iż postulat podjęcia prac nad profilaktyką adresowaną specyficznym do dziewcząt pozostaje nadal aktualny. Punktem wyjścia takich prac należy uczynić badania nad specyficznymi dla dziewcząt czynnikami ryzyka i czynnikami chroniącymi.

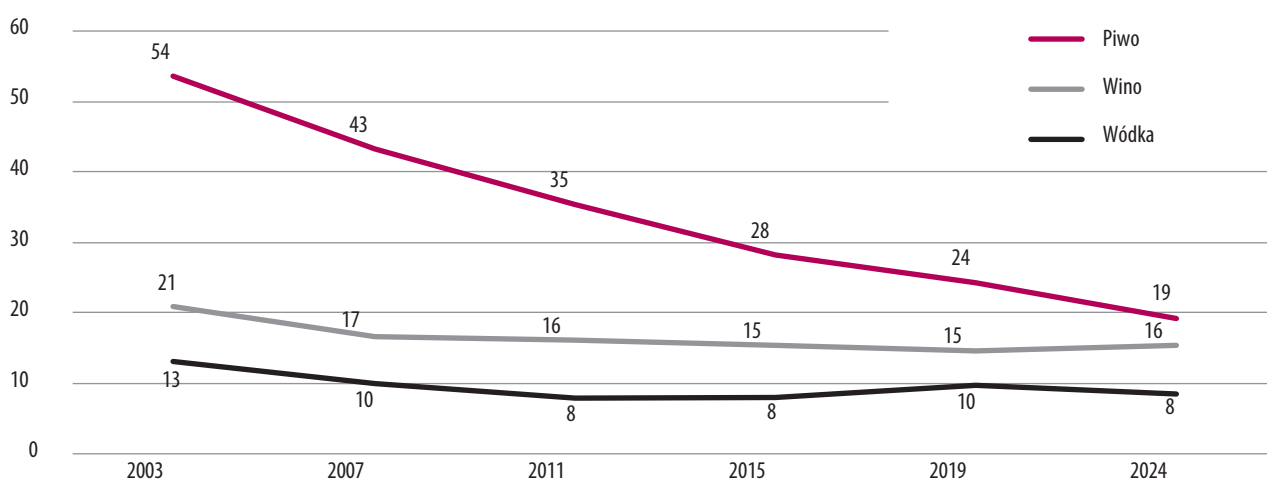
Trend wzrostowy przekonań o ryzyku związanym z pićm napojów alkoholowych obserwowany w czasie ostatnich 10 lat odczytywać można jako sukces edukacji publicznej w tym zakresie, adresowanej do młodzieży szkolnej. Jednocześnie obraz oczekiwania wobec alkoholu, zwłaszcza w starszej kohorcie sugeruje otwarte pole do intensyfikacji oddziaływań.

Znaczne rozmiary frakcji rodziców nieskorych, aby bezwarunkowo zabraniać swoim pociechom picia napojów alkoholowych, stanowią aktualne wyzwanie dla profilaktyki. Zainicjowanie debaty na temat abstynencyjnego paradygmatu polskiej profilaktyki wydaje się obecnie potrzebą chwili.

Przypisy

¹ <https://kcpu.gov.pl/wp-content/uploads/2025/03/Raport-ESPAD-2024-POLSKA.pdf>

Ryc. 8. Odsetki uczniów w wieku 15-16 lat, którzy dokonywali zakupów napojów alkoholowych w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem.

Ryc. 9. Pozwolenie ze strony rodziców na picie napojów alkoholowych (odsetki uczniów w wieku 15-16 lat).

